

LAVO ČERMELJ V PRIMEŽU VELIKIH IDEOLOGIJ 20. STOLETJA

Denis SABADIN

SI-6000 Koper, Puntarjeva 1

e-mail: denis.sabadin@primorske.si

IZVLEČEK

Članek obravnava odnos slovenskega liberalnega političnega aktivista Lavo Čermelja do najpomembnejših političnih taborov na Slovenskem. V prvem delu se osredotoča na njegov odnos do predstavnikov političnega katolicizma in socialistov, v drugem pa do komunistične ideologije in iz nje izpeljanega totalitarizma v Jugoslaviji. Na podlagi arhivskih dokumentov odkriva tudi spreminjajoč odnos predstavnikov nove jugoslovanske oblasti po letu 1945 do Čermelja kot člana predvojne meščanske politične elite. V boju dveh slovenskih taborov v drugi svetovni vojni se je nesporno opredelil proti okupatorjevim sodelavcem, a se kljub prestopu v OF ni stopil z novo slovensko oblastjo. Slednja je do njega vodila zadržano politiko, zato je bil naposled tudi politično odstranjen.

Ključne besede: Lavo Čermelj, liberalci, totalitarizem, politične stranke, Trst, komunistična partija, OF, slovenska politična sredina

LAVO ČERMELJ NELLA MORSA DELLE GRANDI IDEOLOGIE
DEL XX SECOLO*SINTESI*

L'articolo affronta l'atteggiamento dell'attivista politico sloveno di orientamento liberale Lavo Čermelj nei confronti dei principali blocchi politici della Slovenia. Nella prima parte si sofferma sul suo atteggiamento verso i rappresentanti del cattolicesimo politico e dei socialisti, nella seconda invece verso l'ideologia comunista e il totalitarismo in Jugoslavia, sua emanazione. Sulla base dei documenti d'archivio svela anche il mutevole atteggiamento dei rappresentanti nel nuovo potere jugoslavo dopo il 1945 nei confronti di Čermelj, in quanto membro dell'élite politica borghese prebellica. Nell'ambito della battaglia che vedeva contrapposti durante la seconda guerra mondiale due schieramenti, egli si dichiarò senza riserve contro quanti collaborarono con le forze di occupazione, ma nonostante il passaggio all'OF

non aderì al nuovo potere sloveno, il quale lo sottopose ad un trattamento riservato che ebbe come epilogo il suo allontanamento politico.

Parole chiave: Lavo Čermelj, liberali, totalitarismo, partiti politici, Trieste, partito comunista, OF, centro politico sloveno

UVOD

Prispevek obravnava delo in življenje Lava Čermelja, tržaškega politika, znanstvenika in publicista, ki je zaradi povečanega italijanskega pritiska leta 1929 zapustil Primorsko in emigriral v Kraljevino Jugoslavijo. V razpravi bo poudarek na njegovem odnosu do ideologij in komunističnega režima v Jugoslaviji. Hkrati s tem bi želel prikazati, kako ga je ta režim obravnaval. Osredotočam se na njegovo politično pot, delo in ideje, predstavil pa ga bom tudi kot celovito osebnost, ki je oblikovala tisti čas, primorsko, tržaško in slovensko politiko.

Primorska in Slovenija, kjer je Lavo Čermelj deloval, sta bili v 20. stoletju neposredno soočeni z velikimi totalitarnimi ideologijami: fašizmom, nacizmom in komunizmom. Kot eni redkih okolij sta bili tudi podvrženi implementaciji teh ideologij v družbeno-politični stvarnosti. S fašizmom se je zahodni del slovenskega etničnega prostora, ki je bil v italijanski državi, srečeval od leta 1922 do 1943, Dolenjska in Ljubljana z okolico pa od leta 1941 do 1943. Nacistični družbenopolitični sistem je Slovenijo obvladoval za časa okupacije v drugi svetovni vojni od 1941 do 1945, komunistični pa po vzpostavitvi jugoslovanske oblasti leta 1945, delno pa že prej na osvobojenih in drugih ozemljih. To je demokratično usmerjene intelektualce postavljalo pred dodatne preizkušnje, saj sta sijaj totalitarizmov in enostavnost takojšnjih rešitev nevidno privlačila dobršen del takratne elite, ki je pristajala na nedemokratičen način upravljanja države. V podobnih skušnjavah so bili tudi posamezniki v sosednjih državah, proučevanje njihovega ravnanja pa je v primeru Slovenije (in Primorske) še toliko bolj zanimivo, saj so se morali opredeljevati tako do desnega (fašizma, nacizma) kot do levega (komunizma) totalitarizma.

Lavo Čermelj se je rodil leta 1889 v slovenski delavski družini v Trstu. Končal je nemško nižjo šolo in gimnazijo (1909), kar je bilo za slovenske otroke v Trstu kar običajno, saj tedaj v Trstu ni bilo slovenske gimnazije. Eno leto je študiral pravo v Pragi, nato štiri leta matematiko in fiziko na dunajski univerzi, kjer je jeseni 1914 doktoriral. Italijanske okupacijske oblasti so leta 1919 ukinile vse neitalijanske

srednje in strokovne šole, Čermelj pa je nadaljeval s pollegalnim učenjem slovenskih dijakov. Leta 1923 je bil zaradi politične nezaupljivosti dokončno odpuščen, vendar je s pedagoškim delom nadaljeval do prebega v Jugoslavijo. Vseskozi je bil dejaven v slovenskih kulturnih organizacijah. Že zelo zgodaj je začel sistematično zbirati dokumentacijo o zatiranju Slovencev in Hrvatov na Primorskem. Spomladi 1929 se je aretaciji izognil tako, da je jeseni istega leta zbežal v Jugoslavijo. Deloval je v raznih emigrantskih organizacijah, od leta 1933 pa je bil dodeljen Manjšinskemu inštitutu, da bi lahko vse svoje sile posvetil vprašanju slovenske manjšine v Italiji. Bil je soustanovitelj prirodoslovne revije Proteus in je uredil kar 22 letnikov te revije. Ob vdoru fašistične Italije in nacistične Nemčije aprila 1941 je organiziral prostovoljce v Soško legijo, po okupaciji pa so ga aretirali Italijani in ga na drugem tržaškem procesu obsodili na smrt, vendar je bil pomiloščen na dosmrtno ječo. Februarja 1944 so ga izpustili, tako da se je vrnil v Trst in avgusta 1944 odšel v partizane. Po vojni je bil član Inštituta za mednarodna vprašanja pri zunanjem ministrstvu in strokovni izvedenec za jugoslovansko-italijansko mejo. Od leta 1947 je delal na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Leta 1959 so ga upokojili. Umrli je v Ljubljani l. 1980 (Lavrenčič, 1999).

OBLIKOVANJE POLITIČNIH IDEJ LAVA ČERMELJA

Čermelja uvrščamo v liberalni tabor slovenske tržaške politike. Najbolj izstopajoči predstavniki te skupine so bili Josip Vilfan, Ivan Marija Čok, Josip Ferfolja, Frane Tončič, Just Pertot. Njihovo izhodišče je bilo narodnoobrambno delo. Združevali so se v političnem društvu Edinost, ki si je prizadevalo, da bi zastopalo interese vseh tržaških Slovencev. Osnova njihovega političnega delovanja je bilo zavzemanje za narodne, kulturne in jezikovne pravice Slovencev na Tržaškem, poleg tega pa je z razvejanim sistemom društev in organizacij pomagal pri delu in življenju posameznih članov in skupin slovenske narodnosti.

Oblikovanja njegove svetovnonazorske opredelitve ne moremo razumeti, če se ne ozremo na tedanje razmere v tržaškem okolju. Trst je bil najpomembnejše pristanišče avstro-ogrske monarhije in kot tako kozmopolitsko mesto. Življenje v Trstu ni bilo samo gospodarsko in kulturno živahno, temveč tudi idejno, saj so se vanj kmalu po tistem, ko so se pojavile, razširile najrazličnejše evropske ideološke smeri. Poleg tega je v Trstu potekal oster nacionalni boj. V njem so še vedno prevladovali Italijani, ki so ga tudi politično obvladovali, zaradi priseljevanja iz njegovega naravnega zaledja pa je število Slovencev in Hrvatov na prehodu iz 19. v 20. stoletje naraščalo. Avstrijska oblast je bila sicer najbolj naklonjena Nemcem, ki pa so bili številčno prešibki in so bili v Trstu v defenzivi pred italijanskim in slovenskim nacionalizmom. Po zaslugi vztrajnega in sistematičnega dela slovenskih organizacij so se Slovenci vse bolj uveljavljali v vseh plasteh družbenega življenja. Njihovo število je raslo, dobivali so

izobraževalne, denarne in kulturne ustanove, rasla je njihova gospodarska moč in opažati je bilo, da je raznarodovanje in poitalijančevanje prešlo svoj vrh. To moč in narodno samozavest so poskušali uveljaviti tudi v političnih institucijah, kar pa je italijanska stran na vsak način poskušala preprečiti. V takšnem okolju v začetku 20. stoletja je Čermelj oblikoval svoj svetovno-politični nazor. Predvsem pa ga je izoblikoval na podlagi praktičnih izkušenj, ki jih je pridobil pri svojem delu. Že od samega začetka je na prvo mesto postavljal nacionalno vprašanje Slovencev. Čeprav je bil publicistično zelo aktiven, se je zelo redko loteval politično-ideoloških tem, pri tem pa je ostajal zvest načelom parlamentarne demokracije.

V njegovem delovanju velja ločiti tri obdobja.¹ Prvo obsega delovanje v Trstu do njegovega odhoda v Jugoslavijo l. 1929, drugo od leta 1930 do njegove aretacije l. 1941, tretje pa od odhoda v partizanske enote l. 1944 do smrti. Na njegovo delovanje v teh obdobjih in njegova stališča so v veliki meri vplivali prelomni trenutki, ki so se zgodili pred začetkom teh obdobji ali za njimi.

Čeprav je v svojem domačem okolju sredi Trsta enakovredno uporabljal slovenščino in italijanščino, je že pred odhodom na Dunaj razvil močno slovensko narodno zavest. Delno je na to vplivala selitev njegove družine iz središča mesta, kjer so prevladovali Italijani, v povsem slovensko predmestno okolje, delno pa vpis v neitalijansko gimnazijo, kjer so prevladovali slovenski vrstniki in profesorji. Čermelj v svojih spominih dodaja še tretji razlog: *"Jaz sem bil v konviktu samo poldrugo leto, toda priznati moram, da je zasluga konvikta, če sem postal zaveden Slovenec. Konvikt je dejansko opravljal neprecenljivo nalogo za slovenski in hrvaški intelektualni potencial v Trstu in Istri"* (Čermelj, 1969, 22).

Na oblikovanje njegove politične usmeritve so vplivala tudi študentska leta na Dunaju, ki je bil tedaj ena najprestižnejših svetovnih prestolnic. V letih po prvi svetovni vojni pred nastopom fašizma je občutil pritisk Italije na slovanski življenj, sam in njegovi prijatelji pa so imeli precej težav pri pridobivanju državnih in drugih služb, saj je Italija takoj začela z močno asimilacijsko politiko. Čermelj je kmalu prišel do spoznanja, da je slovenski manjšini v Julijski krajini potrebna predvsem enotnost, saj se je pritisk na Neitalijane stopnjeval. Čermeljev odnos do fašizma je v slovenski zgodovinski literaturi, nenazadnje tudi z raziskovanjem drugega tržaškega procesa, že pojasnjen, saj ga je odločno zavračal. Bil je protifašist in kot takega ga je obravnavala tudi fašistična oblast. Zato se na tem mestu ukvarjam bolj s Čermeljevim odnosom do druge totalitarne ideologije – komunizma in drugih političnih skupin in ideologij.

¹ Na pravzaprav enak način deli obdobja Čermeljevega publicističnega udejstvovanja tudi Branko Marušič (Marušič, 2006). Podobno svoje življenje deli tudi Čermelj sam v svojih spominih (Čermelj, 1969, 6).

Sl. 1: Lavo Čermelj (Arhiv Primorskih novic).
Fig. 1: Lavo Čermelj (Archives of Primorske novice).

ODNOS DO SOCIALISTOV

"Nasprotje s slovensko socialistično stranko je bilo najostrejše v prvih letih, dokler se v socialistični stranki niso uveljavili izobraženci. Glavni vir nasprotovanja je bilo nepravilno gledanje socialistov na narodnostno vprašanje tržaških Slovencev. Po italijanskem zgledu so pojem narodnega istovetili z nacionalistično v pomenu, ki je veljal za Italijane. Niso namreč mogli dojeti razlike med Italijani in Slovenci v Trstu. Italijani so uživali vse narodne in jezikovne pravice, imeli so vse prednosti, odrekli pa so jih Slovincem. Zanje so bili Slovenci sužnji (ščavi). Slovenci pa so se morali boriti za svoje osnovne pravice. Zaradi tega ni bilo umestno vzporejati tega prizadevanja tržaških Slovencev z italijanskim nacionalizmom" (Čermelj, 1969, 22).

Čermelj se je razšel s socialisti zaradi njihovega odnosa do nacionalnega vprašanja. Prav slednjega je v naslednjih letih postavil v osrčje svojega delovanja.

Po drugi strani pa je, ko je dokončno prestopil v slovenski višji sloj v Trstu, nekoliko prekritočno menil: *"Tudi ni bilo mogoče govoriti o kakem slovenskem kapitalističnem sloju v nasprotju z delavskim slojem, kajti, Slovenci so se še zmeraj borili za svojo gospodarsko osamosvojitve in prav tedaj so se pokazali prvi uspehi. Razlikovanje med delavstvom in inteligenco med tržaškimi Slovenci je bilo brez prave osnove. Če izvezemo slovenske učitelje in duhovnike, maloštevilne slovenske državne uradnike, nekaj odvetnikov in dva zdravnika, sploh ne moremo govoriti o slovenski inteligenci v Trstu v tistem času"* (Čermelj, 1969, 42).

Čeprav so bili Slovenci glede na sestavo tržaškega prebivalstva v višjih slojih manj zastopani kot Italijani ali Nemci, kljub temu ne moremo trditi, da v začetku 20. stoletja v Trstu ni bilo slovenske elite. Ta je nastajala iz podjetnikov in svobodnih poklicev, že omenjene denarne in kulturne organizacije pa ne bi mogle nastati, če za njimi ne bi stali dovolj izobraženi sloji slovenskega prebivalstva. Res pa je, da je bil vsaj v tistih letih v ospredju boj za narodne pravice, socialno nasprotje med delavstvom in slovenskimi delodajalci pa je bilo potisnjeno ob rob.

ODNOS DO CERKVE IN POLITIČNEGA KATOLICIZMA

Čermeljev odnos do političnega katolicizma moramo ocenjevati skozi prizmo tradicionalnih nasprotij med liberalnim in katoliškim taborom na Primorskem. Po razkolu enotne Edinosti l. 1922 na njen liberalni (tržaški) in katoliški (goriški) del, si skupini in njihovi predstavniki nikoli nista povsem zaupali, čeprav sta občasno tudi sodelovali med seboj.² Katoliški tabor je bil po Čermeljevem mnenju razbijalec slovenske politične enotnosti. *"V zadnjih letih pred vojno se je s klerikalne strani poskušalo, da bi razdrli tedanjo slovensko enotnost v Trstu, toda ti poskusi so ostali brez uspeha"* (Čermelj, 1969, 41). Politični katolicizem je odklanjal: *"Na duševni razvoj je zelo vplivalo poldrugo leto v konviktu. Pri pridigah in predavanjih sem spoznal, da ima človek, ki veruje, neko prednost pred drugimi, ker najde zunaj sebe zatočišče v stiskah in težavah. Vendar pa sem doumel, da je ta prednost pravzaprav slabost, ker človek ne išče rešitve v samem sebi, temveč zunaj sebe. S takega stališča sem začel gledati na vernike in vero in vedno bolj je v meni rasel odpor proti verskim dogmam. Ta odpor se je sčasoma razširil tudi na druge dogme, politične in znanstvene"* (Čermelj, 1969, 44).

2 O tem razhajanju pišejo pravzaprav vsi avtorji (Bajc, 2000; 2005; Kacin-Wohinz, 1990; Kacin-Wohinz, Pirjevec, 2000; Marušič, 2006; Pelikan, 2002; Troha, 1999), ki so se ukvarjali s primorsko politično zgodovino v prvi polovici 20. stoletja.

Do predstavnikov katoliškega tabora je bil večkrat zelo oster, kot npr. 1. 1923 v tedniku *Novice*, ko je odgovarjal poslancu Virgiliju Ščeku, ki je v Malem listu trdil, da na polilegalnih tečajih uči, da človek izvira iz opice: *"Ne zavedam se, da sem kaj takega zagrešil, če pa sem, pa ga prosim oproščenja, ker sem pri tem pozabil nanj, ki očitno ne izvira iz opice, temveč iz druge živali, ki se odlikuje po dolgih ušesih"* (Čermelj, 1969, 142). Seveda pa je Čermelja bolj kot zanikanje darvinističnega razvojnega nauka motil zahrbtni članek, ki bi lahko pomenil konec slovenskega trgovskega tečaja. Podoben je bil odgovor v polemiki z dr. Pavlico v *Edinosti*: *"Najlepši dokaz, da je morala našega naroda visoka, je to, da ga ni skvarila niti najhujša gonja elementov, ki pod krinko lažikrščanstva razširjajo po deželi laž in razdor"* (Čermelj, 1969, 145).

Njegov odpor do predstavnikov katoliškega tabora je bil očiten tudi v letih emigracije v Jugoslaviji, kjer je z nezaupanjem gledal na njihove dejavnosti. Tako je nekajkrat prišel v spore s prvaki slovenskega katoliškega tabora, vendar pa velja pripomniti, da jih ni oviral pri njihovem delu. V poznih 30. letih je veliko sodeloval z liberalnim krogom, ki se je zbiral okrog revije *Misel* in delo. Čermelj se je v njej ukvarjal z manjšinsko problematiko in mednarodnimi odnosi, v reviji pa so prevladovali projugoslovanska ideja, zavzemanje za monarhijo in centralizem. Predstavniki političnega katolicizma so v njem videli tipičnega predstavnika tedanjega primorskega liberalnega tabora. Niso mu zaupali, čeprav so v skupnih zadevah sodelovali. *"Ko je dr. Natlačen proučeval vprašanje Julijske krajine, se ni obrnil na nas, temveč je iskal sodelovanje z našim izrazitim političnim nasprotnikom Čermeljem"* je na enem od sestankov vodstva krščanskosocialnega tabora iz Julijske krajine menil dr. Jože Bitežnik (Pelikan, 2002, 669). Kljub temu je Čermelj v svojih poročilih in javnih nastopih o položaju slovenske manjšine v Italiji in fašističnih pritiskih uporabljal podatke, ki mu jih je pošiljal Engelbert Besednjak oz. člani njegove skupine.³

ODNOS DO KOMUNISTOV

Njegov odnos do komunističnega gibanja je bil dvonivojski, z leti pa se je tudi spreminjal. Kot prepričan liberalec je sicer odklanjal marksistični nauk in predvsem njegov internacionalizem. Menil je, da je za majhen narod, kot so Slovenci, škodljiv. Po drugi strani pa se, v nasprotju s svojimi liberalnimi somišljeniki, ki so v komunističnih strankah videli ravno takšno ali še večjo nevarnost kot v fašizmu in nacizmu, ni branil sodelovanja z njimi, če je le našel skupen interes v boju proti poitalijančevanju.

³ Večino podatkov iz poglavja o cerkvenih razmerah na Primorskem pod Italijo v mednarodno odmevni knjigi *The Life and Death and Struggle of national minority. The Yugoslavs in Italy* (Čermelj, 1936) je Čermelj dobil prav od Besednjaka.

Po prihodu iz zapora l. 1944 se je njegov odnos do komunističnega gibanja spremenil. Tega sicer ne moremo trditi na podlagi pisnih virov, saj se Čermelj v svojih tekstih ni dvignil na raven ideološkega razglabljanja in politične teorije. Najbrž je dober dokaz temu njegovo sodelovanje z oblastjo po koncu druge svetovne vojne in tudi po vzpostavitvi enopartijskega režima oz. po dokončnem prevzemu oblasti s strani komunistov.

Na predvečer 2. svetovne vojne je polemiziral s knjigo Edvarda Kardelja *Speransa Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, v kateri je postavljen ideološki temelj slovenskih komunistov za ustanovitev slovenske države v jugoslovanski federaciji in socialno revolucijo. Čermelj predvsem zavrača njegovo mnenje, da je bila jugoslovanska koncepcija slovenskega vprašanja zgrešena in da bi bili primorski in koroški Slovenci rešeni, če bi se odločili za "demokratično ljudsko vrenje" v Italiji oz. Avstriji (Čermelj, 1939, 8). Ob tem ga je dokaj ostro zavrnil, zelo argumentirano opozoril na zgodovinske okoliščine, ki jih je avtor knjige slabo interpretiral, deloma pa povsem izkrivil in mu na koncu očital še nepoučenost⁴ in neznanje.⁵

Edvard Kardelj je med drugim zapisal: "[...] slovenski narod že pozna primer, ko ga je napredno gibanje tujega naroda rešilo pred še hujšim jarmom. To je bilo l. 1918, ko je italijanska armada korakala proti Ljubljani. Naivni ljudje pripisujejo rešitev akciji majorja Švabića.⁶ Toda dejanski rešitelj slovenskega naroda je bil tedaj predvsem italijanski narod" (Kardelj, 1973, 426). Čermelj je te teze zavrnil: "Italijanski narod je bil pri tem povsem nedolžen, to je bila v resnici zasluga majorja Švabića. Njegovo akcijo lahko postavimo ob stran akcijam Maistrovih borcev za našo severno mejo" (Čermelj, 1939, 8). Seveda je Čermelj, ki je bil aktivni ustvarjalec politike tržaške Edinosti in liberalnega tabora po prvi svetovni vojni, ostro zavrnil Speransovo mnenje, da je: "[...] slovenska politika na Primorskem v precepu [...] med demokratičnim ljudskim gibanjem in fašizmom izgubila vsako orientacijo in nudila klavno sliko popolne nemoči [...] njena nevtralnost se je dejansko izkazala kot posredna pomoč fašizmu in je končala s popolnim krahom in novim poslabšanjem položaja slovenskega naroda" (Kardelj, 1973, 427). Ob tem je Čermelj končal polemiko s stavki, v katerih je napovedal tudi svoje prihodnje udejstvovanje: "Zlasti moram svariti pred iluzijo, da bi nas rešilo napredno gibanje tujega naroda. Predobro vemo, da smo jim dobrodošli, dokler nas potrebujejo v svojem boju, ko pridejo na krmilo, pa nas zavrnejo. Rešitev moramo iskati samo v sebi in v edini in močni Jugoslaviji" (Čermelj, 1939, 8).

4 Čermelj v omenjenem članku v Istri: "Sperans je napisal knjigo, kakor da bi zajemal znanje z največjo žlico in jo opremil z apodiktičnimi trditvami, s katerimi bi zavedel čitatelje" (Čermelj, 1939, 8).

5 Čermelj v omenjenem članku v Istri: "Avtor, ki presoja vse prejšnje dogodke po sedanjih razmerah, bi moral videti, da zgodovinski razvoj priča proti njegovi tezi" (Čermelj, 1939, 8).

6 Major srbske vojske Švabić je l. 1918 zaustavil prodor italijanske vojske pred Vrhniko. V nasprotnem bi se lahko zgodilo, da bi Italijani okupirali celo Ljubljano.

Takšna neposredna opredelitev za Jugoslavijo v letih pred vojno ni bila redka in jo lahko razumemo v kontekstu politike slovenskih liberalnih krogov, ki so rešitev slovenskega nacionalnega problema videli v tesni povezanosti z jugoslovansko državo. Pri tem jih ni motila niti njena unitarnost. Pa tudi slovenska politična tržaška elita je boj za slovenske narodnostne pravice videla predvsem v priključitvi Primorske in Trsta Jugoslaviji.

Čermelj je polemiko s Kardeljem omenil tudi 25 let kasneje: *"Brez trdega 20-letnega boja primorskih Slovencev za obstanek ne bi bilo na Tržaškem in Primorskem tistega enodušnega odziva v letih osvobodilnega gibanja, kajti malo bi sploh še ostalo Slovencev, ki jih bi bilo treba osvoboditi. 20-letni boj primorskih Slovencev za goli obstoj je bila nujna in naravna predigra narodnoosvobodilnega gibanja"* (Čermelj, 1969, 100). Ostra Čermeljeva kritika programa slovenskih komunistov je tudi v letih po vojni vplivala na zadržanost oblasti do njega. Pri tem pa velja opozoriti, da kritika ni bila ideološka, temveč je bila usmerjena predvsem v razkrinkavanje potvarjanja zgodovinskih dejstev. Na odnos komunističnih ideologov do Čermelja je vplivalo tudi njegovo sodelovanje z liberalno revijo Delo in misel, ki je v letih pred 2. svetovno vojno veljala za pravo leglo antikomunizma, čeprav sam Čermelj v njej ni objavljal svojih prispevkov.

ODLOČITEV ZA OF

Obsodba na smrt na drugem tržaškem procesu je za Čermelja pomenila še naslednjo veliko prelomnico, saj je za malenkost ušel smrti. Po pomilostitvi na dosmrtno ječo je preživel več kot dve leti v strogem zaporu v Portolongonu, februarja 1944 pa je bil izpuščen. Tedaj je bil v Trstu položaj kaotičen. Formalno so imeli oblast v mestu in okolici nemški zavezniki Italijani, vendar sta v samem mestu delovali močni odporiški gibanji: italijanski Odbor za narodno osvoboditev (CLN) in slovenski Primorski narodnoosvobodilni odbor, ki je bil organiziran po načelu OF. Vendar je v njem slovenska komunistična partija imela prevladujočo vlogo.

Čermeljev položaj od marca 1944 do odhoda v partizanske enote avgusta istega leta ni povsem jasen. Medtem ko sam v svojih spominih piše, da se je po prihodu v Trst prek Josipa Ferfolje vključil v OF (Čermelj, 1972, 230), je v arhivih jugoslovanske obveščevalne službe zapisano, da je sodeloval v Narodnoosvobodilnem odboru, ki so ga sestavili predvojni slovenski liberalni politiki v Trstu, in je bil nekaj časa konkurent OF. Čermelj sam tudi omenja, da se je po vrnitvi v Trst udeleževal sestankov s svojimi starimi prijatelji.⁷ Seveda ne more biti dvoma, da je šlo za skupino liberalcev, ki je poskušala obnoviti delovanje izpred vojne. To je zaznala tudi obveščevalna služba OF, ki je zapisala: *"Ob kapitulaciji Italije se je skupina*

7 Pri tem omenja Tončiča, Kukanjo, Kosovela, Pahorja (Čermelj, 1972, 234).

slovenskih nacionalističnih intelektualcev vrnila iz internacije v Trst. Nemške oblasti so do nje zavzele indiferentno stališče. Pod vodstvom Čermelja se je osnoval Narodnoosvobodilni odbor kot protiutež PNOO-ja. Smatral se je za legitimnega predstavnika primorskih Slovencev v slučaju zloma Nemčije. Programsko je bila ta skupina pobornik donavske federacije. V začetku je NOO odklanjal vsakršne stike z OF, pozneje pa je del skupine in tudi posamezniki pristopil k OF. Tončič, Ferfolja in Čermelj pa so predstavljali sredino" (AS, 1, 44).

O vlogi Čermelja v Trstu pomladi in poleti 1944 govori tudi dnevnik Črtomirja Nagodeta:⁸ *"Na Primorsko so se vrnili Sarroč, Slavik in Čermelj, ker bodo poskusili organizirati široko nacionalno akcijo, ki bo morala najprej sprejeti boj s komunisti. Vodi jih Čermelj in ima kakih 60 zaupnikov na terenu"* (AS, 2, A163787).

Razmere v Trstu so bile tedaj še za malenkost bolj zapletene kot na ostalem slovenskem ozemlju. Državljanska vojna je dosegala svoj višek, tako OF kot Slovenska zaveza z drugimi skupinami, ki so kolaborirale z Nemci, sta se poskušali predstaviti kot zastopniki vsega slovenskega naroda. Zato sta poskušali pod svojim okriljem združiti čim bolj raznolike skupine, tudi omenjene tržaške odbore. Zanimivo, da niti tedanji vodilni član PNOO Branko Babič ne zanika sestankov s to skupino, ki pa jih datira v september 1944, ko je Čermelj že odšel v Belo krajino: *"Prišlo je tako daleč, da je ta skupina narekovala politiko v mestni OF. Odklanjala je sodelovanje z Italijani, češ da so sovražniki. Zagovarjala je čisto slovensko stališče. Odločno smo jim povedali, da se morajo opredeliti za OF, kakršnakoli že je ali pa jo zapustiti. Bili so presenečeni nad zahtevo, ugovarjali so in nekateri so zapustili sestanek z izjavo, da s komunisti ne želijo imeti ničesar. Dodali smo še, da se o teh stališčih ne da pogajati in ob splošnem razburjenju in neredu zapustili sestanek"* (Babič, 1972, 320).

Babičevo pričevanje ni značilno za slog pisanja v njegovi knjigi, saj nikjer drugje v knjigi ne uporablja tako močnih izrazov (*morajo se opredeliti, o stališčih se ne da pogajati, splošno razburjenje in nered*) za nestrinjanje s političnimi stališči druge strani. Očitno je varnostna služba OF s pritiski in nasiljem poskušala prisiliti liberalno skupino, da se ji pridruži. *"Leta 1944 se je Čermelj ustrašil alternative tov. Babiča, kateri mu je odkrito rekel, da ga bodo razkrinkali kot protinarodni element, če ne pristopi k OF. Tedaj je res postal član PNOO-ja"* (AS, 2, 45). Kaj naj bi pomenil termin "protinarodni element", si lahko le mislimo, ob tem pa ne smemo pozabiti, da je bil le nekaj mesecev pred tem v Trstu umorjen Stanko Vuk, ki ga uvrščamo med leve katoliške intelektualce in je sodeloval s t. i. goriško sredino.⁹ Tudi

8 Nagode, ki je bil pomemben predvojni in medvojni politik, je bil na t. i. Nagodetovem procesu obsojen na smrt.

9 Goriška sredina je svojevrstna izjema v političnem razvoju na Slovenskem med drugo svetovno vojno. Sestavljali so jo pretežno goriški krščanski socialci in se ni pridružila niti OF, niti silam, ki so bile nasprotne OF. Z obema je izmenjevala mnenja, sodelovala, toda ni se jima priključila.

zanj je bilo značilno, da se ni pridružil niti OF niti njenim slovenskim nasprotnikom, bojeval se je le proti okupatorjem. Njegov umor, ki je bil tudi zahrbtnen in zelo okruten, je ostal nepojasnen in je v slovenski tržaški javnosti močno odmeval,¹⁰ predvsem pri nekomunistično usmerjenih intelektualcih.

Čermelj v svojih spominih ne omenja veliko tega obdobja, kar daje slutiti, da je dejansko sodeloval v tržaškem narodnoosvobodilnem odboru. Po vojni je bil slednji s strani nove jugoslovanske oblasti označen za reakcionarne, saj naj bi deloval v prid zahodnih zaveznikov. Sklepamo lahko, da sta Ferfolja in Čermelj ocenila, da imajo partizanske čete večjo možnost, da priborijo ugodno mejo med Italijo in Slovenijo (Jugoslavijo) kot sile, ki so še vedno čakale na razplet vojne in kolaborirale z Nemci. Možno pa je tudi, da so se vodilni ljudje odbora dogovorili, da se bodo nekateri med njimi pridružili partizanskim enotam, drugi pa bodo ostali v Trstu in še vedno vodili neodvisno politiko. To so opazili tudi v Ljubljani, saj je Nagode v svoj dnevnik zapisal: *"Na Primorskem je stvar zavožena, Čermelj je rezerviran, njegova žena je OF-arca. Šega ga je opozarjal, naj stopi proti komunistom v hribu, naj takoj nekako sodeluje z Nemci, obenem pa naj vodi ilegalno borbo. Tega niti Čermelj niti kdo drug ne more izpeljati"* (AS, 2, 48). Sam Čermelj v svojih spominih piše, da se je odločil za odhod v partizane, vendar je želel še nekaj časa ostati v svojem mestu (Čermelj, 1972, 264).

Ker je dokument nastal neposredno pred t. i. božičnim procesom leta 1945, na katerem so se na zatožni klopi znašli tudi vplivni posamezniki, ki se sicer niso pridružili okupatorju, a so hkrati zagovarjali večstrankarski politični sistem, je potrebno te navedbe jemati z rezervo, saj je med temi izpovedmi najbrž skrit tudi kakšen komentar uslužbencev obveščevalne službe.

Seveda so bili v Ljubljani zelo razočarani nad razvojem dogodkov, zato je Nagode v svoj dnevnik zapisal: *"Čermelj se je pokazal neodkrit, sedaj se žene za režimom, ker hoče doseči za sebe kakšno mesto"* (AS, 2, A163787). Tudi sicer je v arhivu službe državne varnosti zaslediti še nekaj namigovanja v smeri, da naj bi Čermelj imel od delovanja v vrhovih liberalne emigracije tudi precejšnje gmotne koristi. *"Pred vojno je bil profesor fizike in matematike, vendar se mi zdi, da je to bila nekakšna kamuflaža, saj na svojo plačo v materialnem smislu ni mogel biti vezan. Vem, da je institut dobival zelo velike subvencije, ki so si jih verjetno razdelili v odboru. To sklepam iz tega, ker je Čermeljeva družina živela zelo luksuzno. Verjetno je, da so to organizirale agencije zapada, da političen efekt dela izkoristijo v svoje namene"* (AS, 2, 56). Pri tej izjavi se ponovno pojavljajo zahodne obveščevalne

10 Nihče še ni dokončno pojasnil, kdo naj bi umoril oz. naročil umor Vuka, njegove žene in študenta Zajca. Prevladujoče mnenje v slovenskem zgodovinopisju je, da naj bi umor naročili v varnostni službi OF. Manjša verjetnost je, da je umor naročila nemška okupacijska oblast oz. ena od slovenskih organizacij, ki so nasprotovale OF, kar je slednja skušala prikazati po koncu druge svetovne vojne.

službe, kar je bilo v tistem času zelo obremenilna obtožba za posameznika. Vendar pa je potrebno zanikati, da bi Čermelj dobival plačila za informacije, ki naj bi jih dajal jugoslovanski obveščevalni službi. *"Med leti 1933 in 1937 je prek mene šlo orožje, ki ga je obrambno ministrstvo pošiljalo istrskim beguncem. V vodstvu te organizacije je bil tudi dr. Čermelj. Poklical me je, ko bi kateri od njegovih zvez imel uporabne podatke za mene. Dajal mu nisem nikakršne nagrade,"* je na zaslišanih povedal predvojni vojak kraljeve vojske Slekovec (AS, 2, 12).

POVOJNO OBDOBJE

Čermelj je vojno končal kot podpredsednik PNOO, nato pa je služboval na zunanem ministrstvu v Beogradu. Sodeloval je pri zbiranju strokovnih gradiv in mnenj za pogajanja o italijansko-jugoslovanski meji. V Ljubljano se je vrnil leta 1947, ko je nadaljeval svoje delo na Inštitutu za narodnostna vprašanja (Lavrenčič, 1999, 22). Povečano zanimanje varnostno-obveščevalnih organov za Čermelja se ponovno pojavi ob sporu med SFRJ in SZ leta 1948. Čeprav je Čermelj v obdobju po prestopu v partizanske enote in po koncu 2. svetovne vojne imel pomembne funkcije v jugoslovanskih političnih in strokovnih organih, se sam v svojih obsežnih knjigah spominov ne ukvarja s tem obdobjem. Vendar pa že misel, ki jo je zapisal ob koncu svoje tretje knjige: *"Tudi ta faza mojega življenja je bila zanimiva, kdaj pa kdaj dokaj burna, vendar je presveža, da bi bila lahko predmet spominov"* (Čermelj, 1972, 234) naravnost napeljuje k temu, da je bil tudi v 50. in 60. letih neposredni akter političnega dogajanja v Sloveniji.

Od leta 1947 do 1959 je vodil Inštitut za narodnostna vprašanja, hkrati pa ni prevzemal pomembnejših političnih funkcij, saj mu partijska nomenklatura ni povsem zaupala. Obveščevalni organi so leta 1948 in 1949 zahtevali od svojih lokalnih organizacij, da poizvedujejo o Čermelju. Rezultat je bil pičel: *"V hiši zanj nismo mogli postaviti informatorja, ker smo po preverjanju vseh strank ugotovili, da velja še za najbolj zanesljivega Čermelj sam. Povsod na terenu in v službi imajo glede Čermelja zelo dobro mnenje kot patriota, kot visokega funkcionarja, ki je bil s strani Italijanov obsojen na smrt"* (AS, 2, 22) in: *"Čermelj se politično ne udejstvuje. Izjav proti ljudski oblasti ne daje"* (AS, 2, 23). Če navedena poročila agentov govorijo v prid tezi, da je Čermelj sodeloval z represivnimi organi jugoslovanske oblasti, pa drugi dokumenti pričajo nasprotno. UDV je namreč poskušala Čermelja in Rejca pridobiti za sodelovanje z njimi, vendar je ugotovila, da sta stoodstotna nasprotnika tedanji oblasti (AS, 2, 38). V letu 1949 se je razplamteval spor z Informbirojem in obveščevalne dejavnosti v Jugoslaviji so se povečale na vseh ravneh. Zaradi tega je bil Čermelj očitno zelo previden in ni dajal nobenih političnih ocen, saj mu je bil še iz obdobja pred vojno poznan sistem ovaduštva.

Po drugi strani pa tudi v javnih nastopih ni bil pretirano izzivalen. V svojih manjšinskih in zunanjepolitičnih tekstih je imel povsem enaka stališča kot predstavniki jugoslovanske komunistične oblasti. Kot zgovoren primer lahko omenimo njegov tekst K problemom naše zapadne granice: *"I za naše teritorialne zahteve treba, da važi princip, što ga je postavio drug maršal Tito: Tudi nečemo, svoje ne damo [...]"* (INV, 1, 290), čemur sledi dokaj nacionalistično nadaljevanje, da bi morala Tržič zaradi varnostno-prometnih razlogov in Humin zaradi železnice pripasti Jugoslaviji.

V njegovem dosjeju je v enem stavku zapisano vso bistvo Čermeljevega dela v letih pred drugo svetovno vojno: *"Član Tigra, je bil povezan z angloamerikanskimi ambasadami v Beogradu ter od tam dobival navodila za delo. Prek Rejca je imel stik z našo Partijo"* (AS, 2, 8). Čermelj je sodeloval z vsemi tremi navedenimi organizacijami. S katero je bil bolj odkritosrčen, s katero manj, niti ni toliko pomembno. *"Da komunist ni, sem prepričan, saj sem ga obiskal spomladi 1944 v Črnomlju. Razlagal sem mu program in pomen KP, pa ni bil nič kaj navdušen. Skratka, zbudil mi je močan vtis oportuniste, ki je šel v partizane pač zato, ker je moral iti"* (AS, 2, 14). Pri tem poročilu velja biti previden, saj gre očitno za napako v datiranju sestanka. Čermelj je namreč pomlad 1944 preživel še v Trstu, v Belo krajino je prišel šele jeseni, iz česar sledi, da se je Novak sestal s Čermeljem jeseni 1944 ali spomladi 1945. Očitno je na podlagi teh obvestil in siceršnjega spremljanja Čermeljeve dejavnosti v Inštitutu za narodnostna vprašanja prišlo do obveščevalnega sporočila, ki je bilo precej obremenilno za Čermelja. *"Inštitutu se često poverja zbiranje podatkov in pripravljane materiala, na osnovi katerih se podzemajo diplomatske akcije. Vse to delajo bivši agenti angleške obveščevalne službe: Čermelj, Rejec in Felacher, ki so nasprotniki naše družbene ureditve. Člani inštituta vzdržujejo zveze z ljudmi s problematično preteklostjo kot so npr. Ivan Rudolf, Boris Sancin, dr. Tončič, dr. Kukanja in dr. Agneletto. [...] Karakteristična je izjava prof. Juvančiča, predvojnega prof. teologije v Gorici: "Zelo bi me veselilo delati v Inštitutu, pač pa se za to mesto ne navdušujem preveč, ker je Čermelj reakcionar"* (AS, 2, 38).

Zakaj je kljub temu sila neugodnemu poročilu Čermelj ostal pomemben sodelavec inštituta, ni znano. V zvezi s tem bi se lahko strinjali s tezo, da so si posamezniki, ki so opravljali strokovna dela (in v to kategorijo je Čermelj zagotovo sodil) za povojno oblast, lahko privoščili večjo mero kritičnosti in odstopanj od uradne politične linije (Gabrič, 1995, 24). S svojimi strokovnimi članki je namreč imel pomembno vlogo v boju za zahodno jugoslovansko mejo, poleg tega pa ni gojil nobenih političnih ambicij znotraj političnega sistema. Lavo Čermelj ni bil član komunistične partije in po odhodu v Beograd niti ni imel nobene pomembnejše politične funkcije. Možno je pa tudi, da je pristal na sodelovanje s SDV. Iz dosegljivih arhivskih dokumentov te teze ne moremo ne potrditi ne zavreči.

Razlog za njegovo distanco do organiziranih političnih struktur lahko delno najdemo tudi v njegovi razlagi: *"Anarhistoidna miselnost, s katero je bila prepojena tržaška mladina na začetku 20. stoletja, je bila pri meni samo prehodna, a je vendar pustila sledove. Tako nisem nikdar postal član kake politične stranke, pa tudi v organizacijah, v katerih sem sodeloval, sem po možnosti odklanjal vodilna mesta"* (Čermelj, 1969, 45).

PRISILNA UPOKOJITEV

Vendar pa mu tudi ta odmaknjenost od boja za politično oblast in visoke položaje v politiki ob koncu petdesetih let, ko je na slovenskem političnem prizorišču prevladala trša linija, ni pomagala. Čermelja, ki je imel tedaj že 70 let, so leta 1959 odstranili¹¹ iz inštituta in ga proti njegovi volji upokojili. Glavni povod za takšno kadrovske poteze oblasti je bil spor glede vloge organizacije TIGR v protifašističnem boju. Razlog pa gre iskati v povečanem pritisku ideološkega vodstva komunistične partije na drugače misleče posameznike in skupine. Leta 1956 je ideološka komisija pri predsedstvu RK SZDL odklonila objavo knjige Slovinci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama,¹² saj naj v njej naj ne bi bilo dovolj prikazano delo komunistov: *"Knjiga je enostranska in v njej ni prikazano delo komunistov, ki so v tisti dobi na Primorskem veliko pretrpeli"* (AS, 1, 44). Ideologe v omenjeni komisiji očitno ni motilo dejstvo, da je novi jugoslovanski režim prav isto knjigo ponatisnil že leta 1945 (angleška izdaja) in leta 1946 (francoska izdaja). *"TIGR je bila popolnoma nacionalistična organizacija, ki je negirala vpliv KP do začetka NOB. Za sedanjo akcijo rehabilitacije te organizacije se skriva načrtna tuja obveščevalna vohunska akcija, ki poteka čez Rejca in njegov krog"* (AS, 1, 8) je menil celo Boris Kraigher.

Nezaupanje do Čermelja je bilo konstantno, saj so ga imeli za meščanskega politika, ki nikoli ni povsem zapustil svojih liberalnih nazorov. V dokumentih SZDL, ko so razpravljali o odnosu do organizacije TIGR, je ostalo zapisano: *"Kasneje se je organizaciji TIGR pridružila še izrazita emigrantska frakcija: Čok, Čermelj in drugi. Vodstvo organizacije je bilo izrazito reakcionarno in je izkoriščalo nacionalistično, protifašistično razpoloženje med ljudmi v svoje namene"* (AS, 1, 8). Ko je potekala razprava ob ukinitvi koprške literarne revije Bori, so v ideološki komisiji SZDL ob drugih argumentih omenili, da je v njej članek¹³ objavil tudi Lavo Čermelj,

11 Podobno se je zgodilo tudi z njegovim najožjim sodelavcem Albertom Rejcem, enim od voditeljev organizacije TIGR.

12 Gre za prevod in delno dopolnitev z novimi dokumenti Čermeljeve knjige *The Life and Death Struggle of national minority* iz leta 1936.

13 Članek z naslovom *Fašistični plebiscit 1929 na Goriškem* (Čermelj, 1955, 86–91) je iz zgodovinske stroke in povzema poročila fašističnih tajnikov ob volitvah leta 1929. Ne omenja nobenih slovenskih posameznikov, slovenskih političnih skupin, komunistov ali drugih organizacij. Z ideološko-političnega vidika v nobenem primeru ne more biti sporen.

kar naj bi bil dokaz, da revija objavlja prispevke nezaželenih piscev. Na že omenjeni seji 13. junija 1958 je CK ZKS ostro nastopil proti TIGR-u in njegovim podpornikom, vse to pa je privedlo do upokojitve vodilnih delavcev na Inštitutu za narodnostna vprašanja. Omenjene zamenjave niso bile izoliran proces, ampak je šlo za obsežnejšo spremembo politike na področju kulture, znanosti in visokega šolstva (več o tem Gabrič, 1995). Tudi pri njegovem odstranjevanju iz pomembne funkcije naletimo na zanimivost, saj ga pri tem niso šikanirali. *"Potrebno bi bilo zaslišati Alberta Rejca, ki je bil svojčas angleški vohun in se je ponovno aktiviral. Ne bi pa smeli podvzemati ostrejših ukrepov proti dr. Čermelju, ki se je, čeprav je bil angleški agent, leta 1943 vključil v OF in prevzel določene funkcije. On je politično nekaj pomenil in imamo moralne obveznosti do njega. Poleg tega uživa na Goriškem in v Trstu, pa tudi v naših polmeščanskih krogih precejšen ugled"* (AS, 1, 8). Omenjena izjava Borisa Kraigherja zelo nazorno govori o velikem ugledu, ki ga je imel Lavo Čermelj v javnosti in tudi med najvišjimi voditelji slovenske povojne oblasti. Izjavo, da bi imel komunistični režim "moralne obveznosti" do posameznika, ki ni član KP, so si prislužili res redki posamezniki.

Po upokojitvi se je Lavo Čermelj posvetil pisanju spominov in ukvarjanju s svojo prvotno stroko: naravoslovjem. Urejeval je revijo Proteus, občasno pa se je s članki v zvezi s problematiko Slovencev v Italiji še oglašal v periodičnem tisku. Ko je sredi 60. let v slovenski politiki ponovno prevladal bolj tolerantni ton, je slovenski prevod njegove najpomembnejše knjige Slovinci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama le izšel (Čermelj, 1975). Do svoje smrti leta 1980 je v slovenski in zamejski javnosti užival velik ugled, čeprav je bil v političnem smislu odstranjen.

Na njegovo politično misel je vplival predvsem čas, v katerem je živel. Tedaj so na evropskem političnem prizorišču (tudi v Sloveniji, Jugoslaviji in Italiji, kjer je živel) vedno večjo težo dobivale totalitarne ideologije. Tako kot ostali primorski emigranti je poskušal uloviti ravnotežje med nacionalnim in ideološkim, med srbsko monarhijo in evropskim republikanizmom, med nacionalizmom in srednjeevropsko odprtostjo, med parlamentarno demokracijo in uporom, do katerega so upravičeni ljudje, če oblast ne izpolnjuje njihovih interesov. Tovrstne dileme je imela večina izpostavljenih intelektualcev v 20. in 30. letih prejšnjega stoletja. Slabe gospodarske razmere, splošna kriza, šibkost demokratičnih tradicij in vzpon totalitarnih diktatur, ki so v takšnih razmerah našle odlično gojišče za svoje ideje, so ljudi Čermeljevega kova, pa ne samo njih, temveč družbo kot celoto, postavljale pred usodne in težke odločitve. Čermelj se je na koncu kljub pogostim trenjem in medsebojnemu neupanju prilagodil obstoječemu režimu v Jugoslaviji.

LAVO ČERMELJ IN THE VICE GRIP OF TOTALITARIAN IDEOLOGIES
OF THE 20TH CENTURY*Denis SABADIN*

SI-6000 Koper, Puntarjeva 1

e-mail: denis.sabadin@primorske.si

SUMMARY

This contribution presents the relationship between the totalitarian communist regime and an individual intellectual through the case of Lavo Čermelj, the political leader of the Slovene population of Primorska. As a representative of the Slovene minority in Trieste, Čermelj took part in the struggle for minority rights within the liberal movement and continued to support this cause after his emigration to Yugoslavia. Even then, he would consistently reject all totalitarian ideologies. His political conviction was formed during his youth and he would only cooperate with other political groups on the grounds of their common interests. If there was some gain to be anticipated for the national rights of the Slovene population under the Italian dominion, he did not hesitate to cooperate. When individuals make a decision to join a totalitarian regime or agree to cooperate with one, the crucial question is whether this satisfies their basic political ideas. Between the two confronting sides in the Slovene civil war, Čermelj took the side of the Slovene National Liberation Front (OF) led by the communists, as he believed that their victory would provide a better chance for Slovenes in Primorska to gain some national rights and that it would help to achieve a more agreeable course of the border with Italy. In spite of his cooperation with OF, the representatives of the new regime regarded him with distrust and maintained an ambivalent relationship with him. On one hand, he was under the constant control of the security agency. Political authorities considered him undesirable and treated him as a pre-war bourgeois liberal and thus the enemy of the communist regime. That is why the archives of the security agency contain a number of reports about the political impropriety and incorrectness of Lavo Čermelj. On the other hand, he performed important expert work in the field of international law and protection of minority rights for the post-war authorities. Owing to his large public reputation, he was never pursued judicially or extra-judicially, nevertheless, he was never given an opportunity to work freely as a journalist and to influence the general public or the implementation of policy. The article emphasizes that the Yugoslav totalitarian regime tolerated the activity of non-supporting intellectuals, but only up to a certain point. The intellectuals themselves consented to such limited cooperation. Eventually, Čermelj was eliminated by the regime, but in a political rather than in a physical manner.

Key words: Lavo Čermelj, liberals, totalitarianism, political parties, Trieste, Communist party, OF, Slovene political centre

VIRI IN LITERATURA

- AS, 1** – Arhiv Republike Slovenije (AS), AS 1589, arhiv CK ZKS.
- AS, 2** – AS, AS 1931, arhiv Službe državne varnosti, osebna mapa Lava Čermelja.
- Babič, B. (1982):** Primorska ni klonila. Spomini na vojna leta. Koper, Lipa.
- Čermelj, L. (1936):** Life and death struggle of a national minority. The Jugoslavs in Italy. Ljubljana, Yugoslav Union of League of Nations Societies.
- Čermelj, L. (1939):** Nekaj mnenj o Speransovi knjigi. Istra. Glasilo Saveza jugoslovenskih emigranata iz Julijske krajine, 6. Zagreb - Ljubljana, 8.
- Čermelj, L. (1955):** Fašistični plebiscit 1929 na Goriškem. Revija Bori, 1, 2. Koper, 86–91.
- Čermelj, L. (1969):** Spomini na moja tržaška leta. Ljubljana, Slovenska matica.
- Čermelj, L. (1972):** Med prvim in drugim tržaškim procesom. Ljubljana, Slovenska matica.
- Čermelj, L. (1975):** Slovenci in Hrvacije pod Italijo med obema vojnama. Ljubljana, Slovenska matica.
- INV, 1** – Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, Osebni arhiv Lava Čermelja.
- Kardelj, E. (1973):** Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Bajc, G. (2000):** Zapletena razmerja. Ivan Marija Čok v mreži primorske usode. Koper, Društvo TIGR.
- Bajc, G. (ur.) (2005):** Josip Vilfan. Življenje in delo primorskega pravnika, narodnjaka in poslanca v rimskem parlamentu. Koper, Založba Annales.
- Gabrič, A. (1995):** Slovenska kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953–1962. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Kacin - Wohinz, M. (1990):** Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925–1935. Koper, Lipa.
- Kacin - Wohinz, M., Pirjevec, J. (2000):** Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000. Ljubljana, Nova revija.
- Lavrenčič, D. (1999):** Lavo Čermelj: slovenski fizik, znanstvenik in publicist. Ob 110. obletnici rojstva in 20. obletnici smrti. Ljubljana, Prirodoslovno društvo Slovenije.

- Marušič, B. (2006):** Prispевki k primorski biografiki. Koper, Založba Annales.
- Pelikan, E. (2002):** Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Ljubljana, Nova revija.
- Troha, N. (1999):** Komu Trst: Slovenci in Italijani med dvema državama. Ljubljana, Založba Modrijan.